

Oorlogsherinneringen van Bert Krajenbrink (Oostwold '40-'45)

Mijn vader heeft onze belevenissen in april 1945 opgeschreven en nu wil ik (Bert) op 81-jarige leeftijd nog wat jeugtherinneringen opschrijven uit die tijd.

Begin 1945 zag men wel dat het met de Duitsers snel afgelopen zou zijn. Wij hadden stiekem nog een radio, waar vader met koptelefoon naar luisterde. Meestal zei hij: "Het gaat goed," maar kerst 1944 zei hij dat niet: het Duitse Ardennenoffensief was begonnen! Begin januari hebben mijn vader en ik de radio toch maar begraven in een jutezak achter de school. HET WERD TE GEVAARLIJK. Regelmatig moesten wij 's nachts uit bed komen en in de kelder zitten, waar wij het geluid van luchtgevechten boven ons hoofd hoorden en het geluid van ontploffende granaten boven ons huis. De volgende dag zag je dat allerlei dakpannen kapot waren door vallende granaatscherven. Het gebeurde ook wel eens dat Engelse vliegtuigen een bom lieten vallen als ze achterna gezeten werden door een Duitse jager. Om gewicht te verliezen. Op een nacht zaten wij weer in de kelder en wij hoorden een gierend geluid en wij dachten: *NU IS HET GEBEURD*. Gelukkig niet. 's Morgens zagen wij ons perenboompje hoog in de elektriciteitsdraden hangen en een kuil in de tuin met daarin iets van ijzer. Vader ging naar H.B.Meijer (hij was van de luchtbescherming) en die kwam kijken wat bij ons in de tuin lag. Hij zat er met een stok aan te pulken en hij constateerde dat het de kop van een bom was. De bom zelf was gevallen in de wal van het kerkhof, maar de kop was over alle huizen heen bij ons in de tuin gekomen. Vandaar dat gierende geluid.

Mijn familie eind 1945 met vlnr: Ina, vader, Janneman, Hans, moeder en ik

Ik heb het steeds over wij. Maar wie zijn die wij? Vader, moeder, Hans, Ina, Bert en Janneman en verder nog iemand uit Naarden namelijk Rika Lookman. Via de kerk was geregeld dat er allerlei kinderen, vanwege het gebrek aan voedsel in het Westen van het land, naar Oostwold konden komen. Regelmatig

gebeurde het dat er al vroeg op de ramen werd gebonsd met de mededeling: "*Er zijn ook weer kinderen.*" Mensen die zich opgegeven hadden om een kind op te vangen, konden dan komen om er een uit te zoeken. Zus Ina wilde graag een meisje en daarom kregen wij Rika. Mijn moeder ging haar wassen in het schuurtje. Ik ging stiekem kijken en zag een naakt broodmager meisje met zeer kort haar in de wastobbe staan. Moeder zag mij: "*Weg jij!*"

Die middag aan tafel aten we stampot. Ze kreeg een groot bord vol en wilde daarna nog een bord vol, maar dat mocht niet van mijn vader. Haar maag zou kunnen knappen! Wij hadden nog een huisgenoot. De onderduiker Hendrik Kramer uit Drieborg. Zijn vader was nog steeds rijksduitser en hij moest in militaire dienst. Toen hij de eerste keer met verlof ging dook hij onder en het hele gezin moest ook onderduiken. Hendrik was 17 jaar toen hij als onderduiker bij ons kwam. Door de spanning vermoedelijk was hij vreselijk gaan stotteren. Toen hij voor het eerst bij ons aan tafel zat en vader vroeg hem wat, ging het: "*JJJJJJaaaaaa mmmmmmeester!*" met nee ging het hetzelfde. Alleen als we monopoly gingen spelen bij kaarslicht en hij er goed in zat, dan stotterde hij niet. Later na de oorlog was het stotteren ook afgelopen. Een eerdere onderduiker die bij ons woonde was Gerrit Kuitert. Zijn vader was hoofd van een openbare school in de stad Groningen. Hij kon geweldig mooi vertellen. Hij vertelde ons elke avond een vervolgverhaal en de hoofdpersoon heette Knoeipotje. Hij zat dan in de libertystoel en wij zaten er omheen stil te luisteren.

De onderduikers hadden een geheime ruimte op zolder. Pikkedonker was het er en als er NSB'ers op straat liepen gingen zij naar boven. Wij hadden gelukkig nogal wat boeken zodat ze altijd wel wat te lezen hadden en ze hielpen moeder ook wel met koperpoetsen en aardappelschillen. Bij tijden zat er wel eens een vreemde man bij ons aan tafel. Als het donker was bracht vader hem naar een onderduikadres.

Na acht uur mocht je niet meer buiten zijn. Deze maatregel gold eerst voor de joden, maar later ook voor ons. Het had in de krant gestaan. Iedereen wist het. Wat een flauwekul! Toen de bewuste dag aanbrak dat het in zou gaan bleef iedereen gewoon op straat. Ik was binnen, maar vader stond met Janneman aan de hand buiten bij het hek. Toen kwam Hero Hovinga (de zoon van de NSB-burgemeester) op de fiets aanrijden. "*Allemaal naar binnen!*" "*Wij zijn toch geen kleine kinderen,*" zei mijn vader nog.

Mijn ouderlijk huis aan de Hoofdstraat

Ik zag dat Hero zijn pistool pakte en in de lucht schoot. Binnen vijf seconden was de hele straat leeg. Hero fietste met een glimlach verder.

Uiterst rechts onze woning. (bron: beeldbank Groningen)

NSB'ers

De NSB'ers in ons dorp waren meestal niet de snuggerste jongens, maar nu waren ze wat. Zo stonden op zeker moment twee NSB-jongens bij ons achter in de schuur. Ik zag ze en riep: *"Er zijn twee mannen in onze schuurtje."* Ze zaten aan onze fietsen en zetten een stempel op de banden. Vader kwam er aan en zei: *"Heren wat is er loos?" "De banden worden gevorderd voor de Duitse Wehrmacht."* Ook de banden van mijn kinderfietsje waren gevorderd. *"Jullie willen toch niet beweren dat de Duitsers de Endsieg zullen behalen op kinderfietsjes?" "Kiek doe maar oet Krajenbrink."* Uit de keuken hoorde ik de stem van moeder: *"Vader."* Vader zei niks meer en de volgende morgen moest broer Hans lopende de banden naar het gemeentehuis brengen.

Aan het eind van de oorlog kwamen er allerlei vreemde mensen in ons dorp. De meesten waren NSB'ers uit het Westen, die op dolle dinsdag naar Duitsland gevlucht waren op de Lüneburger heide en uit angst voor de Russen weer naar Nederland gevlucht waren. De beide pastorieën werden gevorderd voor deze mensen. Ook kwamen ze wel bij particulieren. Tegenover ons woonde Jan Komdeur een manufacturer. Bij hem kwam een NSB-politieman uit Brabant. Hij werd hier ook politieagent. Wij kregen ook iemand namelijk Visser uit Rotterdam. Hij was geen NSB'er, maar had in Duitsland moeten werken als postbode. Ik heb zijn postbodepet nog lang gehad. Bij Fleurke (de kruidenier) was een jongen die helemaal uit Holland was komen lopen. Enkele dagen na zijn aankomst liep hij in de trouwbroek van Fleurke, want iets anders had men niet wat voor hem.

Als schoenen te klein werden sneed men het voorste stuk van het leer eraf. Zo heb ik ook gelopen. Meestal liepen we op klompen en in de zomer op blote voeten. Als de kap van de klomp eraf was

Met broer Hans bij kippenhok, ik was toen wel nog wat jonger

gegaan, dan ging je naar fietsenmaker Wezeman en die sloeg eerst een spijkertje aan de zijkant en dan werd er een staaldraadje in het vuur gelegd, zodat het roodgloeiend werd en dan werd het over de klomp gelegd en vastgemaakt. Er werd ook water over het draadje gegooid, want dan kromp het en zo zat alles weer muurvast. Uit Groningen kwam een keer een kleermaker en die maakte van een oude kapotte broek van mijn vader voor mij weer kleren. Hij werd betaald

met etenswaren.

Dieren

Wat voor dieren hadden wij? In de eerste plaats de kippen. Zij verschaften ons de noodzakelijke eieren. Verder de konijnen. De zorg daarvoor kwam voor Hans, Ina en Bert. We hadden wat hokken in elkaar getimmerd van oude planken en gaas. Ze stonden in het kippenhok en 's zomers zaten ze op het gras in een loophok. Als ze slachtrijp waren werden ze door Hans gedood.

Ik was zijn helper en moest met een stok het konijn een verdovingsslag geven achter de oren en dan kwam Hans met zijn zakmes en sneed de keelslagader door. We hebben het ook wel eens gedaan met een windbuks, maar dan is hij al dood en gaat het bloed er niet zo gauw uit. Dit is eigenlijk geen praat voor 2017. We hadden ook een geit. Een mooie witte met horens. We hadden aan beide kanten van ons huis een grasveld en daar stond hij dan aan een ketting.

We verbouwden ook mangelwortels en die werden na de oogst ingekuuld. Een grote stapel met stro en zand erop, zodat ze niet konden bevriezen. Hans of moeder molken de geit en ik moest heel vaak met een knijpkat bijlichten, want er was meestal geen stroom. Op het laatst was er helemaal geen stroom meer. De verlichting in de kamer was met oliepitjes. Een jampot met wat water. Daarop een paar kopjes olie en bovenop een kurk met een kousje er door. Het gaf niet veel licht, maar als je hem naast je had staan kon je er een boek bij lezen. In de kamer stonden er een stuk of drie. Men zei: *“De euliepit dei dut weer mit.”* Vader kwam ook een keer thuis met een carbidlamp gemaakt door fietsenmaker Wezeman. Omstreeks 1920 hadden de fietsen nog geen dynamo, maar carbidverlichting. Je had altijd licht, al stond je stil. Hij had nog een oude fiets uit die tijd en daar had hij de lamp van afgehaald. De lamp mocht van vader maar 1 uur branden anders was het carbid te gauw op. De lamp ruiste een beetje, maar gaf wel goed licht.

We hebben ook nog een varkentje gehad. Dat mocht eigenlijk niet. officieel moest je er dan twee nemen en een was voor de Duitsers. Dat wilden wij natuurlijk niet en daarom deden wij het stiekem. We mochten er met niemand over praten. Op een keer liep de kleine Koos Akkerman bij ons achter het huis bij het schuurtje. Hij stond daar wat te kijken en hij zei toen tegen mij: *“Daar knor knor.”* *“Nee,”* zei ik natuurlijk, *“dat is onze geit. Nee, geen knor knor!”*

Toen een paar weken later er overall controle was, heeft Kees Meulman het beestje 's avonds bij kaarslicht geslacht. We aten de eerste dagen natuurlijk meer vlees dan normaal. Moeder maakte zelf leverworst, maar die deed ze in een weckfles, omdat we niet de juiste apparatuur hadden om zelf worst te maken. Een poosje daarna bleek dat een van de weckflessen niet goed afgesloten was en de worst was bedorven. Moeder had de geopende weckfles in de keuken op tafel gezet. Misschien zouden de kippen het nog wel lusten en zo niet dan werd het weggegooid. Broer Hans liep voor mij uit door de grote gang de keuken in en zag op de tafel de pot met leverworst staan. Met zijn middelvinger haalde hij er een grote lik uit en stak die in de mond. 't Was even stil. Toen begon hij te spuwen en te kotsen. Water uit de pomp om de keel te spoelen. Naar buiten om te spuwen. *“'t Is net stront!”* schreeuwde hij. Ik zie het nog zo voor me.

Wat we ook hadden dat waren ratten! We hoorden ze lopen over de zolder. Ze aten van het kippenvoer. Tussen vader en moeders slaapkamer en de woonkamer was nog een kleine tussenkamer. Ik heb er vaak geslapen en het diende meestal als opslagruimte. Later is hij bij de kamer aangetrokken. Omdat wij vermoeden dat daar ook wel eens een rat zou kunnen zitten, had vader daar een rattenvaak geplaatst. Op een avond, ik lag al in bed, hoorde ik het geluid van een gillend kind. Ik naar beneden en daar zag ik vader met een mattenklopper op een rattenvaak inslaan. De rat zat met zijn tong vast in de vaak, vandaar dat gegil.

Op een keer ging Hans zijn konijn voeren, want die had net jongen gekregen. De moeder gaf hij elke morgen wat melk van de geit. Opeens kwam hij weer de keuken binnenstormen met tranen in zijn ogen. Het kippenhok, waar het konijnenhok ook in stond, lag bezaaid met de ribbenkastjes van de jonge konijntjes. Vreselijk! Vader kocht toen rattenvergif en smeerde daar oude stukken roggebrood mee in. We vonden toen overall dode ratten.

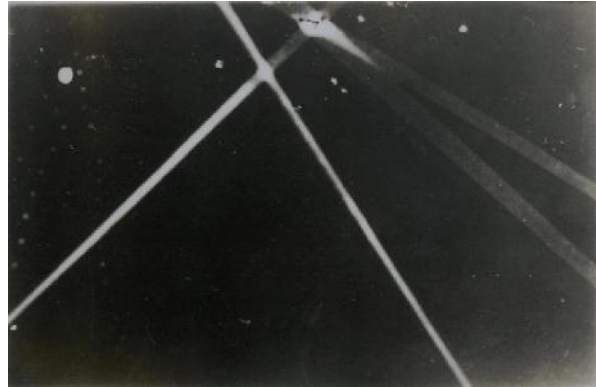
Amerikaanse Boeing B-17, vliegende forten genoemd

Vliegtuigen

In november 1944 -ik was toen acht- zat ik in de klas bij meester Kroeske. De klassen 3 en 4. Ik zat naast Geert Kuiper. Overdag vlogen heel vaak de vliegende forten richting Duitsland om daar te bombarderen. ze vlogen in formatie dat wil zeggen vijf vliegtuigen bij elkaar.

Als ze na verloop van tijd terugkwamen,

vlogen ze niet meer in formatie en de vliegtuigen die aangeschoten waren kwamen het laatst. Vliegtuigen die op drie propellers vlogen. Er was er zelfs een, die op twee propellers vloog. Hij ging al rondjesdraaiend vooruit. Die zal wel nooit in Engeland aangekomen zijn. Op een keer was er weer een vliegtuig dat niet goed meer kon meekomen. We zagen opeens wolkjes langs het vliegtuig. Dat bleken parachutes te zijn. Ze sprongen dus uit het toestel, maar toen zagen we dat de Duitsers op die vliegeniers schoten met hun kanonnen. Wij waren allemaal heel woedend dat ze schoten op mensen die daar aan hun parachutes hingen.

Ik herinner me de zoeklichten die een vliegtuig spotten

Overdag vlogen de Amerikanen en 's nachts de Engelsen. Op een nacht zou Emden gebombardeerd worden, dat was dus vlakbij Oostwold. De Engelsen hadden de plek waar de bommen losgelaten moesten worden gemarkeerd met mooie gekleurde ballonnen. Vader nam mij aan de hand mee om achter het huis daarnaar te kijken.

Je zag ook de Duitse zoeklichten, die door het luchtruim zwaaiden op zoek naar Engelse vliegtuigen. Als zo'n zoeklicht een vliegtuig in het donker gevonden had, kwam er al gauw een tweede zoeklicht bij en je hoorde, dat ze erop schoten. Het Duitse afweergeschut stond aan de Nederlandse kant bij de punt van Reide, bij Nansum en in de Carel Coenraadpolder en misschien nog wel op meer plaatsen.

Op een donkere middag van 29 november 1943, rond de klok van 12:00 uur stond meester Kroeske constant voor het raam naar buiten te kijken. We hoorden wel dat er buiten vliegtuigen vlogen, maar dat waren we wel gewend. Opeens hoorden we het geluid van een laag overvliegend vliegtuig. Ik keek uit het raam en zag een vliegtuig met brandende staart vlak over de school wegvliegen. Meester riep: *"Onder de bank!"* dat hadden wij al vaak geïmagineerd, maar nu was het werkelijkheid. Sommige kinderen wilden naar huis en slopen de klas uit. Ik hoorde een jongen zeggen tegen iemand: *"'t Is op joen hoes valen."* Op het laatst dacht ik: *Ik ga ook weg*, maar mijn vader stond buiten en joeg de meeste kinderen weer naar binnen. Sommigen waren al naar huis gegaan. Wij moesten weer onder de bank gaan zitten. Na verloop van tijd mochten we echt naar huis, want van leren zou toch wel niets komen. Een poosje later mocht ik met mijn vader naar de plek waar het vliegtuig neergekomen was. Het was op een van de laantjes. Toen ik aan de hand van mijn vader daar in de buurt kwam stond daar een Duitse soldaat en naast hem lag het bovenste stuk van een mens. De soldaat zei: *"Es war ein Engländer,"* maar dat was niet waar. Het vliegtuig was een Duitse jager. Op de plek waar het vliegtuig neergekomen was, lag een grote kuil gevuld met water en de resten van het vliegtuig.¹ De volgende morgen op school kwamen de kinderen met allerlei sterke verhalen. Zoals het vinden van een vinger of een been.

Eten

Wat aten we in die tijd? De meeste dingen uit eigen tuin, maar aardappels kochten we bij een boer. Het liefst aten we kleiaardappels, maar dat lukte niet altijd. Zandaardappels waren ook goed. Een keer hebben we een winter veenaardappels gehad, maar dat hoefde niet weer. Ze smaakten wat naar turf. Vader had ook een broeibak zodat we al vroeg sla konden eten. Als je wat in de winkel kopen wilde moest je bonnen hebben. Alleen geld was niet voldoende. Op zo'n bon stond dan VLEES en als je dan naar de slager ging moest je maar hopen dat hij dat ook had.

Soms gebeurde het wel eens dat de koeien in het land liepen en sommigen gedood werden door neervallende bomscherven. Dan moest je er snel bij zijn, want dan wist je dat de slager vlees had. Het vlees of spek dat je op je bord kreeg, was meestal niet groter dan een klein lucifersdoosje, maar je kreeg toch nog wat. Als de mensen van de kerk een varken hadden geslacht, kregen de dominee en de meester ook altijd een stukje. Moeder had in het begin van de oorlog nog wat rijst gehamsterd. Een witte zak met rijst hing altijd halverwege de trap. Daar hing het droog. Bij tijd en wijle kregen wij als nagerecht rijst met bruine suiker als dat er nog was. Halverwege de oorlog was de zak helaas leeg.

Moeder kon heel goed koken en dat scheelde ook wel veel. In de zomer was er meestal wel genoeg, maar voor de wintermaanden moest je ook zorgen en dat was heel vaak de weckfles. Peertjes op sap, appelmoes, vlees, boontjes en nog veel andere groenten. Zuurkool werd zelf gemaakt en in een grote Keulse pot gedaan. Witte kool werd heel dun gesneden en dan 5 handen kool en 1 handje zout in de pot. Er bovenop een ronde plank en een grote kei voor de druk. Na enige weken kijken of de kool al mooi zuur werd en dat was meestal wel het geval. Snijbonen kwamen ook in het vat. We leenden een snijbonenmolen. Die werd vastgemaakt aan de tafel. Eronder stond een tobbe. Een persoon moest draaien en de ander deed de snijbonen in de molen. Wij kinderen deden dat meestal. Dan gingen de bonen ook in een pot. Nu drie handen snijbonen en dan zout.

Bij tijd en wijle aten we ook poffert, dat noemen ze ook wel trommelkoek. Moeder maakte daar een bechamelsaus bij met Grunniger dreuge worst. Dat werd gegeten met stroop. In Oostwold aten ze het meestal met boter en suiker. Moeder kwam uit Gelselaar in de Achterhoek en ze was het daar anders gewend. We aten ook wel eens in de winter dreuge bonen. Dat waren grote gele bonen en die werden aan een touwtje geregen en gedroogd. Dat gebeurde heel vaak bij bakker Schudde.

Wij aten nogal gevarieerd, maar bij de arbeiders was dat niet het geval. Daar was het bijna altijd een bonenrecept. Ik vroeg eens aan een jongen: *"Eten ie altied bonen?"* *"Nee, ook wel 's snert."* Bij sommige arbeiders werd uit één pot gegeten. Ieder kreeg een deel. Vlees had men meestal in de linkerhand. *As der mor goud wat in het linkerhandje zit*, was een gevleugelde uitdrukking. Een bekend verhaal uit die tijd wat dat een dominee uit een ander dorp bij iemand zou eten. Dat was een hele eer en de arbeidersvrouw had dan ook goed haar best gedaan. Er zat redelijk veel vlees en spek in het gerecht en het werd in een grote pan op tafel gezet. Dominee keek vreemd op dat er geen borden op tafel gezet werden, maar hij at goed mee uit de gezamenlijke pot. Op zeker moment zat hij maar te kauwen op een stuk zwoerd, dat hij maar niet kwijt kon worden.

Met buurman Van Ham op zijn motor

Dat zag de man die naast hem zat en hij zei: *“Dou ter mor weer in domie. Ik heb 't zoeven ook al achter de koezen had.”* Ik kan helaas niet voor de waarheid van dit verhaal instaan.

We hebben gelukkig nooit geen honger gehad, maar schraalhans was wel keukenmeester. De margarine was toen heel wit en ook niet lekker. Wij maakten soms onze eigen boter. Van Ham de timmerman -en onze buurman- had bovenop een grote weckfles van moeder een deksel gemaakt met een gat erin. Ook maakte hij een rond stukje hout met vijf gaten erin aan een stok. Dat kwam in de weckfles. Het stokje ging ook door het bovenste gaatje. Van de melk werd de bovenste laag afgehaald en aangezuurd met wat karnemelk. Dan moesten wij kinderen het stokje op en neer bewegen en de melk ging dan door de gaten van het houtje. Na verloop van tijd kwamen er gele bolletjes bovendrijven en die werden er iedere keer afgeschept. Moeder kneedde deze vetbolletjes met haar vuisten en deed er ook een beetje zout bij. De boter werd in een botervloot gedaan en op tafel gezet. De eerste keer had ik volgens mijn ouders te veel boter op mijn boterham gedaan en het meeste werd er afgeschraapt.

Je kreeg broodbonnen en dan maar hopen dat er brood was. Aan het eind van de oorlog kregen we erwtenbrood. Dat was brood gemaakt van tarwe en erwten. Het smaakte niet erg lekker, maar beter dat dan niets. Ik moest een keer brood halen bij bakker Heuvling, hij woonde naast Fleurke. Ik had geld en een bon bij me. Ik kreeg erwtenbrood mee, dat was kleiner dan gewoon brood, omdat het niet zo goed kon rijzen. Thuisgekomen sneed moeder er een stuk af, maar wat bleek? Het binnenste was helemaal niet gerezen. Het leek wel of er een kwak erwtensoep in lag. De korst hebben we opgegeten en de rest ging naar de kippen. Moeder bakte ook zelf wel eens brood. Dat was veel groter en smaakte heerlijk. Bij de maaltijd moesten we eerst twee boterhammen erwtenbrood eten en dan kregen we moeders brood. Fantastisch!

Van een boer kochten we wel eens een zak tarwe. Dat mocht eigenlijk niet, maar we praten er niet over zoals over zoveel dingen. Zwijgen was belangrijk. De tarwe werd gemalen in de koffiemolen door de kinderen en de onderduiker. Dat ging niet snel. Voor je genoeg meel had voor een brood was er wel een uur voorbij. We aten ook veel pannenkoek. Dat was gemakkelijker dan een brood bakken, want daarvoor had je gist nodig. Gist kochten we bij de bakker. De arbeiders aten veel roggebrood.

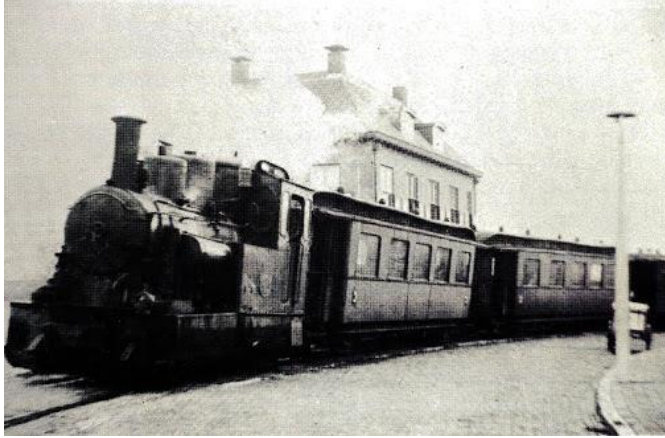
Eén maal per jaar kwamen twee arbeiders van Derk Knottnerus bij ons de tuin omspitten. Knottnerus was penningmeester van de school en hij kwam een keer in de maand om samen met vader de salarissen uit te rekenen en uit te betalen. Als het herfst was en er haast geen werk was voor de arbeiders, stuurde hij twee mannen om bij ons de tuin om te spitten en de pleeput leeg te maken. Dat kostte niets. Er was toen nog geen wc. In de kleine gang stonden twee plees: een urinoir voor de grote mannen, want ik kon er nog niet bij, en een toilet. Je kon het afsluiten en dan stond er bezet op. Had je je behoefte gedaan, dan spoelde je het na met een lampetkan. De arbeiders spitten de tuin om en maakten om de bomen sleuven van 20 cm diep (vier appel-, drie pruimen- drie peren- en één kersenboom). Ze hadden een lange stok met een emmer er aan en een grote diepe houten kruiwagen. Wat we dat jaar in het toilet hadden laten vallen werd er uitgeschept en om de bomen heen gestort. Ook op het land kwam het nodige terecht. We hoefden nooit geen kunstmest te gebruiken. Om 11 uur kregen ze surrogaatkoffie en om middagtijd aten ze hun meegebrachte eten op. Ik zat er bij en zag dat ze van moeder weer drinken kregen. Ze hadden allebei een blikken trommeltje en daarin zaten hele dikke plakken roggebrood met wit spek er op van wel 2 cm dik. Toen ik vroeg: *“Eten jullie geen wit brood?”* kreeg ik als antwoord: *“Nee mien jong, doar kennen wie nait op aarbaaien.”*

In de oogsttijd gingen we ook wel eens aren lezen en dan wel de aren van een koolzaadplant. Bé Wezeman, Edzo Koetje en ik gingen langs het Koediep op zoek naar koolzaad. Op het land was de boer bezig met oogsten. Wij vroegen of we de gevallen aren mochten oprapen en dat mocht. We hadden allen een jutezak bij ons en daar deden wij de aren in. Als de zak vol was gingen wij erop dansen, zodat de koolzaadkorrels eruit vielen. Wij hadden brood meegenomen en gingen op onze zak zitten en Bé Wezeman had lucifers bij zich. Hij stak het stro in brand waar de korrels nu uit waren. Lekker warm bij het vuurtje aten wij onze meegebrachte boterhammen op. De koolzaadkorrels zijn later bij buurman Van Ham uitgeperst en er kwam 2 liter olie van.

Vervoer

In die tijd liep men veel, maar er was natuurlijk ook ander vervoer. In de eerste plaats de fiets. Later waren de meeste banden of gevorderd of versleten en nieuwe waren er niet. Je zag toen bijvoorbeeld fietsen met een autopedbandje als voorwiel. Onze fietsen hadden op de plek waar ze doorgesleten waren een stuk van een oude fietsband. Soms zaten er wel drie van die stukken om. Je kon dan niet met je handrem remmen, want dan vlogen die stukken eraf. Toen had je nog geen velgremmen. Er waren ook mensen die een rubberen slang op de velg gelegd hadden en met ijzerdraad vastgemaakt. Ook zag ik wel eens fietsen met wat stukjes hout als band en sommigen reden op de velgen.

Gelukkig reed in Oostwold ook weer de tram. Voor de oorlog was hij een poosje uit de roulatie geweest, maar nu was het een uitkomst. Broer Hans en zus Ina gingen in Winschoten op school en de eerste tijd deden ze dat op de fiets, maar later gingen ze met de tram. Die werd *Ol Grait* genoemd. Instappen bij hotel De Witte Zwaan (station Oostwold stond op het hotel, café-restaurant).

De stoomtram (bron: Daniel Oudman)

Winschoten duurde ongeveer drie kwartier, want de route ging door Midwolda, Scheemda, Heiligerlee. Onderweg natuurlijk met de nodige stopplaatsen. De tram had ook veel goederenwagons met o.a. suikerbieten, stropakken en van alles, want vrachtauto's zag je niet veel.

De familie Oosterhuis had een vrachtwagen en reed veel voor Epko Smith de graanhandelaar. Toen moesten ze voor de Duitsers gaan rijden, maar dat wilden ze niet. Ze verstopten de vrachtwagen en doken onder. De Duitsers kwamen en voor straf werd het huis van Oosterhuis met een vlammenwerper in brand gestoken. Meester Kroeske die er schuin tegenover woonde heeft dat ons op zondagmorgen na de kerkdienst in geuren en kleuren verteld.

Omdat er geen benzine te krijgen was moesten de auto's op een soort gas rijden. Sommige auto's hadden achter zich een karretje met daarop een groot ijzeren vat. Daar deed men hout in en er onder stookte men een vuurtje. Dat hout produceerde een soort gas en dat ging door een slangetje naar de motor. Dat ding heette een gasgenerator. Je snapt wel dat veel auto's bijtijden stilstonden en na verloop van tijd weer een beetje konden rijden. Epko Smith had een klein autootje met daarop twee langwerpige gasflessen. Hij kon net naar Groningen rijden naar de graanbeurs en ook nog weer terug, maar dan waren de gasflessen leeg. In het kleine autootje

's Avonds was alles donker in die tijd, want nergens mocht je licht zien. Dat deden de Duitsers, want dan konden de Engelse vliegtuigen niet zien waar ze waren als ze 's nachts vlogen. Zo zijn de steden Enschede en Nijmegen per ongeluk gebombardeerd omdat de Engelsen dachten dat ze al boven Duitsland waren. Als Hans en Ina 's morgens in de tram zaten was het nog pikkedonker. Dat was voor vele jongeren een groot feest. Velen knepen de kat in het donker. Veel gelach en gegiechel! Naar

Meest rechts sta ikzelf met mijn grote broer Hans en mijn zus Ina

zat hij erg achterover en het leek of hij omhoog keek. Al gauw kreeg hij de bijnaam *Sterenkieker*. *Epko Sterenkieker*, want toen had je in Oostwold al heel gauw een bijnaam.

Wezeman (bijnaam Siemen Knoffel) had nog een oude T-Ford. Als wij vakantie hadden gingen we naar familie in Gelderland. Wezeman bracht ons in zijn auto naar Scheemda naar het station. Met zeven man in zo'n kleine auto, dan moest je wel bij elkaar op schoot. De auto bleef onderweg ook wel eens staan. Wezeman eruit en sloeg een helft van de motorkap open, draaide ergens aan en dan maar weer proberen de wagen aan de gang te krijgen met een ijzeren zwengel. Gelukkig kwamen we wel op tijd. Met een stoomtrein natuurlijk.

Soms reed de trein heel langzaam en stond soms ook wel eens stil, dan had hij te weinig stoom. In Groningen naar de derde klas wachtkamer. Vader ging ieder keer kijken wanneer we richting Zwolle konden gaan. Soms dachten we dat we konden vertrekken, maar dan ging opeens weer een trein met Duitse soldaten voor. Als we eindelijk wel weg konden werden we in een coupé gepropt. Heel vaak ook niet bij elkaar. Van elke jonge man werd verwacht dat hij voor een oudere zijn plaats afstond. Het gebeurde eens dat ik van Groningen naar Hogeveen al gestaan had en er eindelijk een zitplaats vrijkwam. Ik zat nog maar net of een man kwam binnen en zei: *"Jongeman, sta eens op"*, maar toen zei mijn vader: *"Hij heeft de hele tijd al gestaan en mag eindelijk wel eens kunnen zitten."* Treinreizen betekende veel overstappen en lang wachten. In Markelo mochten wij er uit en daar stond mijn oom met een hele mooie koets, die nog van de graaf van Westervliet was geweest. Zo'n reis gebeurde gelukkig maar eens in het jaar.

De Duitse inval in 1940

Mijn eerste oorlogsherinneringen zijn van mei 1940. De Duitse inval. Iedereen was een beetje beduusd, want de mensen hadden er niet op gerekend dat dit werkelijk gebeuren zou. Ons dienstmeisje Renneltje Boneschanser had een broer die in het leger zat bij de grens in Nieuweschans. Plotseling zagen wij een stel soldaten op de fiets aankomen. Angstig achteromkijkend en soms op het trottoir fietsend om nog meer snelheid te krijgen. Daar was ook de broer van ons dienstmeisje bij. Niet lang daarna kwamen de eerste Duitse auto's al. Tussen Oostwold en Finsterwolde hadden de Nederlanders een wegversperring gemaakt. Een grote betonnen ring, waar de boeren wel eens bieten of zo in hadden was nu midden op de weg geplaatst. Voor de Duitsers was dat geen belemmering. Bij de dichtstbijzijnde boerderij werden de schuurdeuren er uitgehaald en naast de versperring gelegd over de sloot, zodat de auto's gewoon konden doorrijden. Al met al maakte het Nederlandse leger geen geweldige indruk. De versperring werd later met dynamiet opgeruimd. De nieuwe stenen in het wegdek gaven jaren later nog aan waar de versperring gestaan had.

Voor hotel de Witte Zwaan stond Hero Hovenga. Op zijn hoed had hij een tulpje en hij stond daar de Duitsers aan te geven welke weg ze moesten inslaan. Dat heeft hem na de oorlog extra gevangenisstraf gekost. Hulp aan de vijand! Er kwamen allerlei auto's voorbij en motoren en vrachtwagens. Iedereen stond daar buiten er stil naar te kijken. Opeens riep ik heel hard: *"Machinegeweren!"* Iedereen keek zeer verstoord. Er waren zelfs vrachtwagens met grote boten erop. De meeste mensen dachten dat

Nederland zich wel maandenlang zou kunnen verdedigen, dat hadden ze vroeger ook toch gedaan en dan had je ook nog de Hollandse waterlinie. Vader luisterde naar de radio, maar de berichten waren niet erg hoopvol en na vijf dagen was het gebeurd!

Joden

Hoe ging het met de Joden? Tegenover ons woonde de familie Cohen. Vader Meier, moeder Annie en zontje Jakob. Cohen was slager, maar je kon er geen varkensvlees krijgen. Een keer in de week kwam er iemand uit Winschoten om een beest te slachten. Van tevoren stond het dier daar aan een paal gebonden. Het wist natuurlijk van niks, maar wij wel. Dat was wel zielig. Het werd koosjer geslacht. De opa van Jakob heette ook Jakob en woonde naast Wezeman. Hij was al in de tachtig en had een grijze baard. Ze vertelden mij dat die zijn vader Izaak heette en het vlees in een bak op zijn hoofd droeg. Er was ook een Jodenfamilie die Hart heette. Ze woonden op de Noorderstraat. De vrouw daarvan heette Roosje. Dat vond ik wel een leuke naam. Naast de Witte Zwaan woonde in een klein vies huisje Sam Oudgenoeg. Bij hem kon je konijnenvellen verkopen. Die konijnenvellen werden gelooid en dan werden er onder andere mutsen, handschoenen, handbeschermers aan het stuur en nog veel meer van gemaakt.

Jakob was een vriendje van mij, maar we maakten ook wel eens behoorlijk ruzie. Broer Hans had mij een beetje boksen geleerd. Toen we een keer boos op elkaar waren kon ik dat toepassen. Voor het huis van Jan Komdeur stonden wij en probeerden indruk op elkaar te maken. Jakob zei: *"Ik zal die de kop afsnieden!"* en ik terug: *"En ik zal die de daarms der oethoalen!"* Hans stond mij aan te moedigen: *"Toe Bertje, een linkse"* en de oude opa: *"Tou Jakob geef hom der nog aine!"*

Meestal speelden we mooi met elkaar en haalden wel eens kattenkwaad uit. Waar vroeger de protestantenbondkerk stond was daarvoor op diezelfde plek een kiosk. Hij stond iets naar voren aan de weg. Tien bij tien meter ongeveer, van hout en groengeverfd. Het was de kapperszaak van Berend Smid. Jakob en ik liepen daar en uit baldadigheid gooiden wij de buitendeur open en renden dan hard weg. Op

Het jongentje meest links is Jakob. Op de achtergrond onze school

een keer deden we dat weer, maar Jakob tikte ook nog op het raam. Berend Smid kwam naar buiten en greep Jakob bij de kladden. Hij werd naar binnen gesleurd en moest in de hoek staan. Uit angst ook gepakt te worden heb ik tijden lang niet langs de kiosk durven te lopen.

Cohen moest voor controle voor een commissie komen om te kijken of hij ook in Duitsland werken moest. Moeder en ik gingen naar zijn huis om te vragen wat de uitslag was. Hij was net aan het eten en hij was goed te spreken, want ze hadden gezegd: *"Ga jij maar naar huis voor je oude vader zorgen."* De Joden werden wel geklierd. Ze moesten een Jodenster gaan dragen als ze buiten liepen. Later mochten ze na 8 uur ook niet meer naar buiten. Jakob en ik stonden met elkaar voor zijn huis op het trottoir met elkaar te praten, toen er een paar NSB-jongens aan kwamen fietsen. Jakob deed de hand op zijn ster, maar dat hielp niets, want toen ze voorbij fietsten scholden zij: *"Röt Jude!"* Jakob was daar zeer bedroefd over, waarop ik zei: *"Wees maar niet boos Jakob, de Here Jezus was ook een Jood."* Het zal hem wel niet getroost hebben.

Met Jakob is het zoals met veel Joodse mensen niet best afgelopen. Op een morgen kwamen mijn vader en moeder bij mijn bed staan en ze zeiden tegen mij: *"Bertje, jij zult Jakob nooit meer terugzien, want hij is gisteren met zijn ouders en opa opgehaald. Ze zijn met een bodekar naar Winschoten gebracht. Opa mocht op een stoel in de bodekar zitten. We hebben gisteren afscheid van hen genomen."* Ik ben toen een hele tijd stil geweest. Nooit meer terugzien en we hadden pas nog zo mooi gespeeld. Na de oorlog hoorden we pas wat er met hen gebeurd was. Iedereen dacht dat ze in Polen of Duitsland moesten werken. Annie had dan ook allemaal warme kleren gekocht en gemaakt. Een vreselijke gebeurtenis!

De oorlog

De eerste tijd wonnen de Duitsers veel. Frankrijk werd binnen een maand verslagen. Een groot deel van Europa was al door de Duitsers veroverd. Alleen Engeland hield nog stand, maar voor hoelang? In 1941 dachten veel mensen dat de Duitsers wel tot het jaar 2000 over Europa zouden heersen. Maar gelukkig ging het anders. Japan viel de Verenigde Staten aan en de Nederlandse regering verklaarde Japan met Engeland en Frankrijk de oorlog. Japan had een machtig leger door de Duitsers geadviseerd en was veel beter dan de geallieerden. "Ons Indië" werd binnen een maand veroverd nadat de Nederlandse en Engelse vloot, die onder leiding stond van Karel Doorman, in de Javazee werd verslagen. De Japanners waren slim, want hun oorlogsschepen konden verder schieten dan die van ons en ze zorgden ervoor dat ze onze schepen wel konden raken, maar wij die van hun niet. Voor ons Nederlanders was het allemaal wel ver weg, maar we hadden allen het gevoel: *"het gaat niet goed!"*

We hadden er nu wel een bondgenoot bij: De Verenigde Staten. Adolf Hitler voelde zich nu zo machtig dat hij Rusland aanviel. Grote stukken natuurlijk in de krant natuurlijk over hoe goed de Moffen het wel niet deden. De kranten mochten alleen maar opschrijven wat de Duitsers goedvonden.

Hans en ik maakten van lucifersdoosjes en papier allerlei oorlogsmateriaal om de oorlog na te spelen. In de winkels was bijna niets meer te krijgen. Zelf heb ik twee verjaardagen geen cadeautjes gekregen. Moeder en Ina zijn nog wel naar Winschoten geweest om wat te kopen, maar ze konden niets vinden.

Het enige wat ik kreeg op mijn verjaardag was aardbeien met slagroom en dat is nog altijd traditie. We moesten dus zelf wel speelgoed maken en dat lukte wonderwel. We maakten bijvoorbeeld een pijl en boog en dus van karton soldaatjes om oorlogje mee te spelen. De landing in Normandië werd op de grote zolder nagespeeld. Van oude sigarendozen en lege sigarettendoosjes maakten we steden, van lucifersdoosjes werden tanks gemaakt. We hadden kanonnen en veel papieren soldaatjes, met sergeants, luitenanten en kapiteins. De generaals waren we zelf. De soldaten schoten met lucifersstokjes en de kanonnen met kartonproppen. Hans was de bedenker van het meeste en hij won ook bijna altijd. We hebben meestal fijn gespeeld.

De Nederlanders moesten ook koper inleveren. De mooie dingen stopte mijn vader onder de grond, maar hij moest natuurlijk wel wat inleveren, anders kreeg je de NSB op bezoek. Iedereen boven een bepaalde leeftijd moest een persoonsbewijs hebben. Ik heb ze nu nog van mijn vader en moeder. Onderduikers konden zo'n bewijs natuurlijk niet aanvragen, zodat er al gauw veel van die bewijzen vervalst werden. Er was veel behoefte aan het echte nieuws, zodat er in het geheim kranten werden opgericht onder andere Trouw. Mijn vader zorgde voor de verspreiding van het krantje, want de afmeting was niet groot. Broer Hans moest wel eens kranten in zijn fietstas meenemen en in Winschoten bij een bepaald adres afgeven. Hans ging daar naar het gymnasium. Als hij onderweg aangehouden zou worden moest hij zeggen: *"Een meneer heeft mij die gegeven en ik moest ze in Winschoten ergens neerleggen."* Nu zeg ik: Levensgevaarlijk!

Verzet

Mijn vader zat in het verzet en zijn hoofdtaak was: onderduikers onderbrengen en krantenverspreiding. Het verzet vergaderde in de consistorie van de gereformeerde kerk. Ieder zat met een bijbel voor zich, want als er plotseling een inval van NSB'ers zou komen, dan zouden ze zeggen dat ze over de Vrijmaking aan het praten waren. De Vrijmaking was een ruzie in de gereformeerde kerken over artikel 31.

Dominee Krijger was ook bij het verzet. Hij en zijn vrouw waren erg groot 196 en 192 cm. *"Van zijn schouderen opwaarts hoger dan al het volk."* Een bijbeltekst over koning Saul en nu van toepassing op de dominee. Hij had zelfs een pistool. Op zekere avond kwam kolen- en turfboer Edo de Jong bij mijn vader en hij klaagde over zijn onderduiker. Die wilde actie. Onder andere een distributiekantoor overvallen om bonkaarten voor de onderduikers te kapen. Iedere keer begon hij weer en vroeg dan: *"Wie zitten er hier in het verzet? Dan kan ik daar eens contact mee opnemen."* Was deze man wel te vertrouwen?

Dominee Krijger en E.G. Smith zijn toen met deze man het veld ingelopen in het donker om hem te ondervragen. Dominee had het pistool op zak. Ze konden er niet achter komen of deze man wel eerlijk was. Aan het eind van de oorlog is dominee Krijger toch gearresteerd door verraad. Diezelfde dag kwam ik bij mijn vriend Geert Kuiper vandaan en toen ik bij café Bolhuis was, zag ik onze dominee tussen twee Duitse soldaten fietsen. Ze fietsten heel langzaam. Dominee groette mij nog en zei: *"Dag Bertje."* Ik kwam thuis en riep: *"Dominee Krijger is opgepakt."* Moeder stond daar met tranen in de ogen en zei: *"Ik weet het wel. Hij is zonet nog aan de deur geweest en heeft vader gevraagd of hij even bij de bijen wilde"*

kijken." Mijn vader is daar direct heen gegaan en vond achter de bijenkorven allerlei bezwarende dingen. Die heeft hij maar gauw begraven, zodat de Moffen dat niet zouden kunnen vinden.

Begin 1945 zag bijna iedereen wel in dat het met Duitsland wel gauw gebeurd zou zijn. Hitlers vriend in Italië Mussolini was al op niet zo'n mooie manier aan zijn eind gekomen. De Russen stonden aan de grens met Duitsland en in het westen waren de geallieerden ook al een heel eind opgerukt. Toch hoorde je nog wel enkelen praten over Hitlers geheime wapen. Dat was wel te begrijpen, want hij kwam eerst met de V-1 en later met de V-2 en ze dachten dat hij ook wel een bijzondere bom zou hebben. De Amerikanen waren die ook aan het ontwikkelen en gooiden die later op Hiroshima in augustus 1945. De atoombom, maar de Amerikanen hadden de fabriek in Duitsland waar deze bom gemaakt zou worden allang kapot gegooid.

De bevrijding kwam steeds dichterbij. Je zag steeds meer soldaten vooral in het donker over straat lopen. Daar zat ik wel eens naar te kijken. Je zag natuurlijk niet veel, want alles was donker. Als de maan scheen zag je soms nog wel iets. Je kon merken dat de soldaten moe waren van al dat marcheren en dan hoorde je de officier roepen: "*Singen*" Dan hoorde je met vermoeide stemmen: "*Auf der Heide blüht ein Blümelein und das heißt Erica!*" Soms mochten ze ook wel eens rusten. Bij ons zijn ze niet binnengewest, maar ze zaten wel eens in de tuin, want 's morgens vond je allerlei afval, dat ze achtergelaten hadden. Bij onze buurman Bernard Mulder, de kapper, zaten ze in de kapsalon. Een van de soldaten speelde met een handgranaat, gooide hem omhoog en ving hem dan weer op. Mulder die dit zag vroeg hem om hiermee op te houden waarop de soldaat antwoordde: "*Ach was macht das aus, nächste Woche sind wir doch alle tod.*"

Dat ging dagen achter elkaar door, totdat er ook bijna geen Duitsers meer langskwamen. Toch nog wel! Op een nacht werd er bij ons aan de deur gebeld. Als dat gebeurde moest je wel uitkijken, want je hoorde dat het kon gebeuren dat iemand je in de deuropening doodschoot. Vader rende naar boven in het geheime hok dat we hadden en moeder ging naar de deur. Ze zag daar iemand in een politie-uniform en iemand in soldatentenuue. "*Ja,*" zei mijn moeder en ze deed de deur nog niet open. "*U krijgt inkwartiering,*" zei de politieagent. Moeder riep vader erbij en de officier kreeg een bed in de logeerkamer. Hij vroeg vader om een Stiefelknecht, dat is een apparaat om je laarzen uit te trekken, maar dat hadden wij natuurlijk niet. Vader hielp hem met het uittrekken van zijn laarzen, want hij was een beetje aangeschoten van de Schnaps. De oppasser van de officier stond buiten met vader te praten en hij zei: "*Der Krieg ist aus*" en hij vroeg vader om burgerkleren. Vader kon of wou hem die niet geven, omdat hijzelf ook maar één pak had en het kon ook wel eens gevaarlijk zijn. De volgende morgen gingen ze alweer weg en hij gaf moeder nog een stukje Duits brood. zogenaamd Kuch. Het was niet te eten en de kippen hadden een goeie dag. Hij had ook een rood botervlootje laten liggen met roomboter er in. Dat kwam wel van pas. Nu was het wachten op de geallieerden.

De bevrijding

Het was zondag 15 april. Er liepen nog wat mensen naar de kerk, maar ze kwamen al gauw terug, want de dienst ging niet door. Het gerucht ging dat de geallieerden al in Winschoten waren. Iedereen wachtte

in spanning af hoe het zou gaan. De NSB'ers zullen hem wel geknepen hebben, want je zag ze niet. Ze zouden dus wel over de Klinkerweg komen, want dat is de kortste weg vanuit Winschoten.

Maar neen, opeens staat daar een motorrijder op de driesprong bij Fleurke. 't Is of hij van een andere planeet komt, want zijn tenue is kakikleurig en hij heeft een ronde helm op zijn hoofd. Hij staat stil en kijkt alle kanten op en opeens geeft hij gas en stopt dan weer bij de Witte Zwaan. De spanning is gebroken. Ze zijn er! Opeens komen er veel meer soldaten en ze lopen achter elkaar met het geweer in de hand. Ze kijken alle kanten op, maar er zijn gelukkig geen Duitse soldaten in het dorp. Op hun mouwen staat: Poland, want het zijn Poolse soldaten. Ze waren de stoottroepen, want die komen altijd eerst. Een aantal dagen daarna stroomden ook Canadese soldaten ons dorp binnen.² Ze zaten soms in carriers, die hebben rupsbanden en soms staat er ook een mitrailleur op. Ze zijn helemaal van ijzer en de soldaten zitten dan redelijk veilig. Ze deelden sigaretten en snoepjes uit.

Ik zag vader een sigaar opsteken. Het was zijn laatste sigaar en hij had al maanden eigenbouw tabak moeten roken. Hij had gezegd: "*Als de bevrijding komt dan rook ik deze op.*" Hij had er vaak aan geroken, maar had zich kunnen bedwingen en had hem telkens weer teruggelegd. En nu stond hij op de hoge stoep buiten te genieten. Ik zie hem nog staan. Wie een vlag had stak hem op. Het was een groot feest! Meisjes uit Oostwold zaten voor en achter op motoren met de rokken tot ver boven de knieën. Alles kon. Meisjes die verkering hadden met jongens uit het dorp liepen nu met Canadese soldaten. Iedereen was door het dolle heen. Zoveel jaren van spanning en nu bevrijd!

De geallieerden rijden Oostwold binnen (bron: Daniel Oudman)

Pro Rege

Ja, maar de NSB'ers waren er ook nog. Die moesten nu opgepakt worden. Mijn vader, die één van de hoofdfiguren van het verzet was, moest de NSB-politieman uit Brabant, die in het huis tegenover ons was ingekwartierd, arresteren. Dat was niet zonder gevaar, want die man had een revolver en mijn vader niet. Mijn vader had een pijp en die deed hij in zijn jaszak en dan leek het net of hij vanuit die zak een pistool op je richtte. Ik zie hem nog zo het huis van Komdeur binnengaan en even later kwam de man met de

handen omhoog naar buiten.

Het verzet had afgesproken dat de NSB'ers in gebouw *Pro Rege* (de voormalige gereformeerde kerk) zouden worden ondergebracht. De politieman werd daarnaar toegebracht tussen twee mannen in. Mijn vader liep ernaast en natuurlijk liep ik ook mee. Opeens liepen er twee Oostwolmers achter de politieman aan. Met gebogen ruggen en graaiende armen riepen ze: "*Geef mie om even! Even mor!*" Het is maar goed dat dit niet gebeurde, want dat had de man waarschijnlijk niet overleefd. Ik heb het zelf niet gezien, maar meisjes die met de Duitse soldaten een soort verkering hadden gehad werden kaalgeschoren. De Duitse soldaten hadden halverwege de Langeweg een barak en daar waren de meisjes natuurlijk welkom. Dat kostte de meisjes nu hun haren en het was natuurlijk een openbare vernedering.

Bevrijdingsdag. Het was de dag van je leven. Geweldig! Ik zag onze onderduiker ook buiten lopen en ik dacht: *Dat mag toch niet?* Toch wel. *We zijn bevrijd!* Op zeker moment stond ik op het tegelpad vlak bij het huis van Jeltje Lamminga toen het plotseling gebeurde: *Wboemmm!!* Een geweldige knal en ik zag de takken van de boom in de lucht vliegen. Een granaat sloeg in net achter ons huis. Het was maar goed dat hij niet op straat terecht kwam, want dan waren er wel tientallen doden geweest. Ik vluchtte weg en probeerde het huisje tegenover slager Nomden binnen te gaan, maar de deur was op slot. Dan het volgende huisje en daar kon ik naar binnen.

Hoofdstraat waar de knal plaatsvond. (bron: beeldbank Groningen)

Alweer buiten een geweldige knal. Andere mensen kwamen ook naar binnen. We stonden opgepakt in het gangetje. Buiten knalde het maar door. Soms dichtbij, dan weer iets verder weg. Toen was het stil...

Boerderij van de heer Vlieg (bron: beeldbank Groningen)

De één na de ander verliet het huis en ging naar zijn eigen woning. Later zag ik, dat op de plek waar ik gestaan had ook een granaat was neergekomen. Het bleken Duitse granaten te zijn die men afvuurde vanaf de Carel Coenraad.

Ik kwam thuis en iedereen was blij dat ik er was, want ik had ook dood ergens kunnen liggen. Iedereen had zo zijn verhalen wat hij allemaal

gezien en beleefd had. We zouden gaan eten en de tafel was netjes gedekt. Moeder had voor iedereen een eitje gekookt, want het was toch immers de bevrijdingsdag! Vader had gebeden en gedankt dat we bevrijd waren en ik sloeg het kapje van mijn ei eraf en toen begon het geknal weer. Na een minuut zaten we allen weer in de kelder. Angstig, want de kelder had een houten zoldering en de granaatscherven gingen dwars door hout heen. Toen het een poosje stil was, zag ik buurman Van Ham buiten op het gras staan. Hij gaf vader een ijzerzaag, want als er een bom op ons huis zou vallen, zou het zo maar eens kunnen gebeuren dat de kelderdeur door vallende stenen en hout niet meer open kon. Als het huis in brand zou vliegen kon je er niet meer uit komen en daarom kreeg vader een ijzerzaag om de tralies bij het raampje stuk te kunnen zagen.

Toch was men niet gerust en daarom werd besloten allemaal naar het huis van Van Ham te gaan, omdat die een kelder had met een stenen zoldering. Het was maar een kleine kelder en Hans en ik lagen op de aardappels in de bak. Tot 12 uur ging het toen weer hevig te keer, maar toen het daarna stil werd viel ik in slaap. Precies om 6 uur begon het weer en vader besloot dat als het even pauze was wij naar Midwolda zouden gaan naar een collega van vader, namelijk meester Boerema.

Boerema kwam vaak bij ons, want vader hielp hem met het uitrekenen van de salarissen. Onze onderduiker Hendrik Kramer was er niet meer bij. We wilden langs het Koediep naar Midwolda, dat leek ons veiliger. Toen we het schoolpad in sloegen was daar niet lang daarvoor een granaat op een huis gevallen. De bewoners liepen verdwaasd om het huis heen. Langs de hervormde kerk rechtsaf het laantje in. Voor het huis van Blokzijl linksaf voor de boerderij van Vlieg langs.

Toen we daar waren begon het geknal weer en mevrouw Vlieg riep ons naar binnen. De boerderij was vroeger een borg geweest van de Huninga's, maar al in de 19e eeuw tot een boerderij verbouwd en toen was het bos dat er naast lag ook gekapt. Maar een kelders dat er onder die boerderij zaten! Je liep van de ene stenen ruimte naar de andere. We kregen ook nog elk een boterham. Geweldig! Na verloop van tijd kwamen er steeds meer mensen in de kelder.

Wat op mij indruk maakte was dat een jongen van zo'n 20 jaar met zijn armen tegen de muur stond te huilen en z'n moeder hem op de rug klopte en zei: *"stil mor mien jong, wie binnen hier veilig."*

Na verloop van tijd gingen we weer verder na de familie Vlieg bedankt te hebben. We liepen langs het Koediep en toen ik naar rechts keek over de velden zag ik de boerderij van Ebbens (thans Schudde?) in brand staan. Dat hadden de Canadezen gedaan, want er zat een Duitse uitkijkpost in. We liepen langs het Koediep tot we in Midwolda waren en toen gingen we over een bruggetje (in het Gronings een til) en liepen langs een boerderij waar Christien van Anken woonde. Bij haar was onze schooljuffrouw, juf Mulder, in de kost. Ze zagen ons en riepen ons naar binnen. We werden daar goed verwend, want wij waren vluchtelingen. Wij zijn er enige dagen gebleven. Visser (hij was postbode geweest in Duitsland) zat zelfs samen met juf Mulder te zingen bij een orgeltje.

Na enige dagen trokken wij weer verder richting meester Boerema en daar werden wij ook hartelijk ontvangen. Op het schoolplein stonden veel carriers van de Canadezen en dus liepen er ook veel soldaten rond. Er liep daar ook eens een jongetje rond die uit Nieuwolda gevluht was. Zijn vader vertelde dat de granaten vlak bij hun terecht gekomen waren. Ik dacht: *dat kan toch niet*, maar het was echt zo, alleen waren het brandbommen en die zijn zo groot als een vuist en als ze door het dak op de zolder terechtkomen spuiten ze vuur, want er zit fosfor in. Het jongetje heette Hiskia Bult. Wij zaten op zeker moment in zo'n carrier en kregen van een soldaat te eten. Vis uit een blikje. Om de beurt kregen hij en ik een hap met dezelfde lepel. Heerlijk!

Meester Boerema was vroeger op de normaalschool geweest en daar leerden ze geen vreemde talen. Hij had kippen en die legden eieren. Hij wilde eieren ruilen tegen sigaretten, maar hoe zeg je dat als je geen Engels kent? Hij liep op het schoolplein met in beide handen wat eieren en zei telkens: *"Eggs veur aaier?"* De soldaten keken hem aan, maar snapten het niet. Na verloop van tijd maakte hij een rookbeweging en toen kregen ze het door. Zij de eieren en hij de sigaretten en even later liep hij tevreden rokend over het schoolplein.

Enkele dagen daarna liep ik naar het Midwolmerbos, want ik zag daar allerlei mensen heengaan. Iemand zei tegen mij: *"Doar ligt e"* en ik dacht: *Wat zou dat wel zijn?* Ik liep nog een eindje verder en daar zag ik in een greppel een dode Duitse soldaat liggen. Hij was blond en had kortgeknipt haar dat vol modder zat. Zijn hoge schoenen waren die morgen al door iemand die vlakbij woonde al uitgetrokken, want die kon hij wel gebruiken. Er stonden wat opgeschoten jongens aan de andere kant van de sloot en die sprongen eerst op het lichaam van de man en dan naar de overkant. Ik vond het allemaal maar niks en ben snel weer weggegaan.

Een dag daarna was er weer een olopje op de straat. Ik stond op het schoolplein en wilde graag zien wat er aan de hand was. De mensen kwamen dichterbij en daar zag ik Hero Hovinga tussen twee mannen in lopen. De handen had hij op de rug en ik zag dat hij iedere keer zijn hoofd omhoog gooide als zijn haren in zijn gezicht kwamen. Zijn gezicht zag er gehavend uit, want ze hadden hem blijkbaar geslagen. Hij was opgepakt in Zuidbroek. Ik sloot mij aan bij de optocht en we kwamen bij het gemeentehuis. Hero moest op het bordes staan en roepen: *Leve de koningin!* Hij riep: *"Leve de koningin, jongens?" "Harder!" "Leve de koningin, jongens?"* Toen moest hij naar binnen.

Een andere keer was er een NSB'er uit Oostwold die veel fietsbanden voor de Duitse Wehrmacht gevorderd had. Hij moest hetzelfde roepen terwijl hij een fietsband om zijn schouder had met een bord erop: *Ik ben gevorderd!* Ook heb ik nog gezien hoe een klein bang NSB'ertje uit zijn huis gehaald werd. Het mannetje trilde van angst. Toen hij naar buiten kwam zei hij: *"Even een ritje moaken'k. Ben zo weer terug."* *"Kiek maar oet, ze hangen die nog op,"* zei een van de omstanders. Een andere keer was er wat op het schoolplein van de openbare school. Toen ik kwam kijken zag ik een oude vrouw met lange rokken en waggelend als een gans op het schoolplein lopen. Ze had een touw om de hals en een man liep erachter en zei iedere keer: *"Vot."* Ze moest enkele rondjes over het schoolplein maken en de omstanders riepen: *"Röt wief, voele verroadster!"* Na enkele rondjes werd ze aangepakt en op een wagen gegooid. Zoals ze neerkwam bleef ze ook liggen.

De NSB'ers werden naar de DIKA-fabriek gebracht en allerlei jongens moesten op hun passen, zodat ze niet ertussen uitknepen. Epko Smith, de graanhandelaar, moest ook een beetje toezicht houden dat het niet helemaal uit de hand liep. Op een keer was hij daar en zag dat een jongen uit Oostwold een NSB-meisje wel erg hardhandig aanpakte en hij zei daar wat van. Toen hij veertien dagen daarna er weer eens ging kijken zag hij dezelfde jongeman met een NSB-meisje in een zeer amoureuze houding: *"Dat is heel wat anders dan veertien dagen geleden Harm!"* *"Joa, Smith je kennen ze toch nait aiwig hoaten!"*

Er zijn toen veel dingen gebeurd die niet door de beugel konden. Later hoorde ik dat een NSB'er gezegd had tegen iemand: *"Dat ik straf verdiend had, dat is wel duidelijk, maar dat ik toen ik aangehouden werd een hele pan met rauwe uien op moest eten, dat klopt toch niet."* Mijn vader was er fel op tegen dat men voor eigen rechter ging spelen. *"Daarvoor hebben we niet ons tegen de Duitsers verzet, want die deden hetzelfde. Bij ons moet het recht gelden,"* vond hij.

Toen er ook allerlei mensen in het voorlopig bestuur kwamen die met het verzet niks te maken wilden hebben gedurende de oorlog, hield mijn vader het wel voor gezien. Er kwam namelijk een boer in waar mijn vader in de oorlog op bezoek ging omdat hij geld nodig had voor de onderduikers. Vader zei: *"Ik wil graag 100 gulden van u. Het is voor een goed doel."* *"Ik wil u dat wel geven, zei de man, als u mij garanderen kunt, dat ik het na de oorlog weer terugkrijg."* *"Dat kan ik niet garanderen,"* zei mijn vader, *"maar het is voor een goed doel."* *"Den kriegten ie het nait."* Deze man kwam ook in het voorlopige bestuur. Dat was de druppel die de emmer deed overlopen. Mijn vader heeft ervoor bedankt. *"Daar wil ik niks mee nodig hebben,"* zei hij.

Trouwens, veel mensen deden na de oorlog of ze in het verzet gezeten hadden. Bijvoorbeeld mensen die wegens zwarte handel in het concentratiekamp terechtgekomen waren. Zwarte handel is dat men bijvoorbeeld een zak tarwe bij een boer koopt voor 50 gulden en dan deze zak voor 1000 gulden in Holland verkoopt. Na de oorlog moesten veel mensen duidelijk maken hoe ze aan dat vele geld kwamen. Zwarthandelaren.... Rijk worden door het leed van een ander.

Terug naar huis

De oorlog was nog niet afgelopen maar wij konden wel weer naar Oostwold terug, want de Carel

Coenraad was op de Duitsers veroverd. De Canadezen, die op het schoolplein met hun carriers stonden kwamen wel een keer heel verslagen terug. Er was zo vlak voor de vrede nog iemand van hen gesneuveld. Toen we weer in Oostwold terug waren stond alles nog net zo als toen we ons avondeten zo overhaast verlieten. Het kapje van mijn ei lag nog precies zo naast mijn bord, alleen het was niet meer te eten. De kippen hadden een goede dag. Vader was, toen wij in Midwolda waren en het rustig was, al naar Oostwold gefietst op de fiets van meester Boerema en had dan de dieren voor enkele dagen voer gegeven. Er waren ruiten bij ons stuk en op het dak van het achterste schoollokaal was een granaat terechtgekomen. Het dak was kapot en de bankjes van klas 1 en 2 waren doorzeefd met granaatsplinters. Van Ham heeft de gaten uitgeboord en er nieuwe stukjes hout ingezet. Je kon het later wel zien, want ze hadden een andere kleur.

Toen ik eens van het schoolplein weer naar huis ging stond mijn moeder bij de achterdeur en ze zei: *“Nu is het echt vrede.”* Het was die dag 5 mei 1945. Wij hadden ook een Canadese soldaat ingekwartierd gekregen. Hij heette Sjaak en was de oppasser van een luitenant. Toen het echt vrede was, at hij ook een keer bij ons aan de tafel. Hij had echte thee meegenomen want wij dronken altijd thee -en koffiesurrogaat. Dat was dus wel heel bijzonder. We hadden ook kaas en Sjaak had denk ik nog nooit van een kaasschaaf gehoord, want hij probeerde met de kaasschaaf te snijden en dat wou natuurlijk niet. Maar vader deed hem voor hoe het wel moest. Het was echt feest, want de oorlog was voorbij!

Kerkgracht Oostwold (bron: beeldbank Groningen)

De Canadese soldaten gooiden hun oorlogsspullen heel vaak weg. Op zeker moment lag er zelfs een mitrailleur in de kerkgracht.

Ik zag zelfs een jongen (Flip Broesder?) met een geweer lopen. Het slagpinnetje was er wel afgehaald. Hij kon er dus niet echt mee schieten. Overal lagen patronen, waar de kogel nog opzat. Die namen we mee naar huis en dan zetten we de patroon in een bankschroef of in een gaatje van een ijzeren paal. Die had je bij het fietshok op het schoolplein. Even wrikken en de kogel zat los. In de patroon zat kruit en daar kon je mooi mee spelen. Je kon er voetzoekers van maken of als je een papieren kokertje maakte en kruit er in deed en dan met een lucifer aansteken dan was het resultaat een mooie vuurstraal van wel 60 cm. Broer Hans en ik maakten van papier enkele bootjes en op elk bootje zo'n papieren kanonnetje. In de wastobbe van moeder lieten we de bootjes drijven en dan probeerden we het bootje van de ander met de vuurstraal in brand te krijgen.

Hotel café De Witte Zwaan (bron: beeldbank Groningen)

Toch hoorde je wel van jongens die er gevaarlijk mee omgingen en er zijn toen ook veel ongelukken gebeurd. Ik heb nu nog enkele patronen in huis, zonder kruit natuurlijk. Op de Kerk singel lagen ook veel afgeschoten hulzen van het tankgeschut. Ik heb er twee van meegenomen. Een keer vond ik ook een baret, maar ik had liever een helm gehad. Nu wou het dat de zoon van postbode Hardijk, Tjakkie, een helm had. En zo vond er een ruil plaats. Hij stond op het laantje naar de school en ik op het schoolplein. Gelijk oversteken, want ik was bang, dat hij, als hij de baret had, zijn helm zou houden, maar dat gebeurde natuurlijk niet. Ik heb hem nog, al is het binnenwerk vergaan.

Mijn vader ging met Epko Smith naar de Fimel (punt van Reide), waar de Duitsers ook afweergeschut hadden staan. Smith had een auto en ze wilden daar wel eens kijken, maar het duurde erg lang voor ze terug kwamen. Iedereen was bang dat er iets ergs gebeurd kon zijn, want overal lagen daar landmijnen. Eindelijk een zucht van verlichting, want er stopte buiten een auto. Vader kwam de kamer binnen en in elke hand had hij een Duitse helm en één heb ik nu nog. Leuk toch!

De oorlog was voorbij, maar er waren nog wel soldaten in het dorp en die rookten natuurlijk ook sigaretten. Op een keer was er appèl vlak voor de Witte Zwaan. Appèl wil zeggen dat de soldaten in een rij moeten gaan staan en er wordt dan gekeken of iedereen er is. Ze stonden eerst wat te roken, maar toen kwam de luitenant en hij zei in het Engels: "Geeft acht!" Iedereen gooide zijn sigaret weg en ging in de houding staan. Wij als jongens renden erheen en raapten de peuken op, want dat waren Engelse sigaretten en dat was wel wat anders dan de Oostwolmer eigenbouw. Elke peuk raapte ik op. Thuis

werd het mondstuk en de as eraf gehaald en dan maakte zus Ina er met een apparaatje er weer een echte sigaret van. Die kwamen allemaal in een doosje. Deze shag werd *bukshag* genoemd, omdat je moest bukken om de peuken op te rapen.

Er werd ook een keer een voetbalwedstrijd georganiseerd tussen de soldaten en de Oostwolmers. Er was op een weiland bij Vlieg een provisorisch voetbalveld aangelegd en wat gebeurde? Oostwold won! Dat kon natuurlijk niet, dus werden er betere voetballers ergens anders vandaan gehaald en de volgende week was er de revanche en Oostwold verloor nu. Toen was het goed. Na verloop van tijd verdwenen de soldaten en toen was het stil in het dorp. De drukte was voorbij en het gewone leven ging nu beginnen. De laatste maanden waren zo hectisch geweest, dat ik nu na zoveel jaar alles nog heel duidelijk voor me zie, maar gelukkig hebben we ook 72 jaar vrede gehad.

Bert Krajenbrink
(27-12-2017)

1 Het vliegtuig, een Messerschmitt BF 110, heeft een botsing met een zelfde type vliegtuig gehad boven de Oostwolmerpolder. Het toestel is neergekomen op de Bernhardlaan (Pispotjeloane) nabij de woning van Bulten er heeft een aantal jaren een punt van een reserve brandstoftank in de tuin gestaan als monument met daarop de datum. Alle twee de vliegtuigen zijn neergestort. Die in de polder is geborgen op 09-08-1994 in het land van de Hamsters. Het toestel op de Bernhardlaan zit nog steeds in de grond en mag op last van de bewoners niet worden verwijderd. Bij het aanleggen van de riolering zat het toestel, bij graafwerkzaamheden, aan de bak van de kraan. Van de twee neergestorte toestellen zijn drie personen omgekomen en begraven op het Duitse Ereveld in IJselstein. (Bernhardlaan: Flufzeugführer Fw.W. Schüller en Bordfunger Uffz. L. Holten). (Oostwolmerpolder: Flugzeugführer Lt. G. Trunner (heeft per parachute het toestel verlaten) en Bordfunger Ogfr. F. Ribo. De toestellen zijn vanaf Augsburg opgestegen voor overplaatsing naar Leeuwarden. De toestellen zaten vol met kleding. (Aanvulling Peter Akkerman 5-01-2018).

2 Oostwold is bevrijd door Belgische militairen van het S.A.S Regiment: een samenstelling van soldaten uit de Marine, Land en Luchtmacht. Samen met de Polen kwamen zij Oostwold binnen. Na de ordonnans kwam al wandelend een Belgische officier, knikkend naar het volk met de hand op zijn revolver, om te vertellen dat we waren bevrijd. Een aantal dagen nadien kwamen de Canadezen binnen en plaatsten hun carriers bij Epko Smith en hun tanks op de Kerksingel tussen de bomen. (Aanvulling Peter Akkerman 5-01-2018).